

Є. В. Шадрін, викладач кафедри загальної та соціальної психології навчально-наукового інституту підготовки кадрів громадської безпеки та психологічної служби Київського національного університету внутрішніх справ, магістр психології

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАЛЕЖНО ВІД МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Охарактеризовано поняття службової діяльності працівників органів внутрішніх справ, її структуру, складові, розглянуто основні підходи до поняття професійної діяльності. Проаналізовано фактори, що впливають на успішне або неуспішне проходження службової діяльності, виділено групи, що розділяються за особливостями саморегуляції діяльності у зв'язку з комплексом особистісних характеристик.

Ключові слова: *службова діяльність; професійна діяльність; мотиваційна сфера особистості; ефективність діяльності.*

На сучасному етапі розвитку держави значна увага приділяється особистості людини, яка є суб'єктом діяльності, її властивостям і здібностям. Особливу роль це відіграє у професіях, пов'язаних із ризиком, що потребують швидкої оцінки обстановки, миттєвої реакції та прийняття правильного рішення. До цієї професійної сфери, безумовно, можна віднести діяльність працівників органів внутрішніх справ України. Їх підготовка має проводитись з урахуванням майбутньої специфіки діяльності, з використанням сучасних освітніх технологій. При цьому особливого значення набуває наявність індивідуального підходу до курсантів, чітке визначення можливостей кожного з них у сфері службової діяльності, поняття якої потребує детального розгляду.

Метою нашої наукової розвідки є визначення складових поняття “службова діяльність” курсантів ВНЗ МВС України, а отже, завданнями дослідження стало визначення сутності та складових поняття “службова діяльність” та встановлення впливу мотиваційних механізмів курсантів ВЗО МВС України на процес виконання службової діяльності.

Нині існує безліч різних визначень діяльності, в тому числі як психологічної категорії. Одним з найбільш слухних, на нашу думку, є таке визначення: діяльність – це форма активного ставлення суб'єкта до дійсності, спрямована на досягнення свідомо поставлених цілей і пов'язана із створенням суспільно значимих цінностей або засвоєнням соціального досвіду.

Діяльність – це, по-перше, ставлення продуктивного типу, що передбачає здобуття певного результату. Проте він може бути представлений не лише у вигляді якого-небудь продукту (вироби, цінності та ін.), але й у вигляді засвоєння людиною тих або інших знань, умінь, інших форм соціального досвіду. По-друге, діяльність – це таке ставлення, яке регулюється усвідомлюваною метою як ідеальним чином майбутнього результату. Мета виступає як системний чинник діяльності, тобто головний критерій, що визначає її зміст, структуру та динаміку.

Так, саме системність діяльності зумовлює існування двох основних планів – зовнішнього (наочно-дієвого) і внутрішнього (саме психологічного). Зовнішній план розкрито набагато повніше, ніж внутрішній, одночасно він не є у строгому сенсі предметом саме психологічного вивчення, а виступає допоміжним, хоча і вельми важливим для нього.

Зовнішня характеристика діяльності (насамперед, професійної) здійснюється через поняття суб'єкта й об'єкта праці, предмета, умов і засобів діяльності.

Предмет праці – сукупність речей, процесів, явищ, з якими суб'єкт протягом діяльності практично або в думках взаємодіє.

Засоби праці – сукупність знарядь, здатних підсилити можливості людини розглядати особливості предмета праці й впливати на нього.

Умови праці – система соціальних, психологічних, санітарно-гігієнічних і фізичних характеристик діяльності.

Внутрішня характеристика діяльності передбачає опис процесів і механізмів її психічної регуляції, структури і змісту.

За характером психологічного забезпечення службова діяльність висуває перед її носієм низку специфічних вимог. Одні вимагають від працівників МВС нетривалого, але граничного напруження сил, інші – тривалого зусилля, мужності, фізичної та моральної витривалості. В одному випадку від працівників вимагається переважно сенсорно-мислинцева активність, в ін-

шому – зовнішня, практична, пов’язана з витрачанням значної фізичної енергії. Завдання можуть бути небезпечні й безпечні, трудомісткі та порівняно легкі, прості та складні. У психології професійної діяльності виділяють два рівні психологічної структури діяльності: макроструктуру та мікроструктуру. Мікроструктуру діяльності складають такі складові, як: мотив – мета – засіб; засіб – результат.

У свою чергу, макроструктура складається із таких трьох основних блоків:

- 1) спонукального, ціннісного (мотиви, цілі);
- 2) виконавчого (засоби, результат);
- 3) оціночного (аналіз, виявлення неузгодженості у результатах і процесі їх досягнення).

Згідно із тим або іншим розумінням діяльності класифікуються різні види службової діяльності.

До змісту факторів, що характеризують складність і специфічність службової діяльності МВС, належать:

- суворе регламентування всіх видів відносин;
- існуюча потенційна загроза здоров’ю і життю;
- інтенсивне фізичне навантаження;
- обмеження в раціоні харчування;
- обмеження матеріально-економічного характеру;
- обмежене спілкування з рідними, близькими і друзями;
- брак свободи вибору партнера для спілкування;
- примусове спілкування;
- необхідність безумовної підлеглості старшим;
- залежність від старших;
- необхідність дотримання як формальних, так і неформальних норм поведінки;
- обмеженість у виборі та прийнятті рішень;
- брак звичних подразників;
- змушена відкритість у всіх сферах життєдіяльності (перебування під постійним наглядом, неможливість бути наодинці, постійне “вторгнення” в особистий простір);
- тенденція до обмеження проявів ініціативи, індивідуальності, обмеження у формах самовираження.

Вивчення психологічної структури професійної діяльності передбачає її всебічне методологічне осмислення. Системність організації діяльності якнайповніше виявляється в особливостях

її структури. Визначення структури – це розкриття основних компонентів і вивчення зв'язків між ними. Пізнання практично будь-якого об'єкта, а не лише діяльності майже завжди починається зі спроб виконання саме цього завдання. Встановлення вмісту і структури якого-небудь об'єкта багато в чому тотожно його пізнанню як такого.

Досі у психології професійної діяльності склалося два основних способи розв'язання зазначеної проблеми. Перший з них умовно позначають як структурно-морфологічну парадигму психологічного аналізу діяльності. Згідно з цим підходом, основним структурним компонентом діяльності є дія, а організація діяльності в цілому трактується як ієрархія систем дій різного рівня складності. Другий підхід позначають як функціонально-динамічну парадигму психологічного аналізу діяльності. Він, будучи найбільш сучасним і досконалим, ґрунтується на такому основному положенні. Діяльність через свою надзвичайну складність не може ґрунтуватися і не ґрунтується на якому-небудь єдиному компоненті, наприклад дії. Вона потребує кількох якісно різнорідних психологічних компонентів – своїх одиниць. Вони закономірно взаємозв'язані між собою й утворюють цілісну психологічну структуру діяльності. Ця структура динамічна, а її функціонування і є процес діяльності.

Будь-яка професійна діяльність з'являється перед суб'єктом у формі нормативно схваленого засобу діяльності. У процесі засвоєння професії людина “розпредмечує” нормативний спосіб, перетворюючи його на індивідуальний спосіб діяльності. Внутрішньою стороною опанування професійної діяльності є формування психологічної системи діяльності.

Службова діяльність формується на основі індивідуальних якостей суб'єкта діяльності шляхом їх реорганізації, переструктурування відповідно до мотивів діяльності, її цілей та умов. Потреби людини, її інтереси, світогляд, переконання та установки, життєвий досвід, особливості окремих психічних функцій, нейродинамічних властивостей є вихідним пунктом для формування психологічної системи діяльності.

Психологічна система діяльності включає такі основні функціональні блоки:

- мотиви професійної діяльності;
- цілі професійної діяльності;

програма діяльності;
інформаційна основа діяльності;
ухвалення рішення;
підсистема професійно важливих якостей.

Професійну діяльність працівників ОВС можна розглядати як сукупність здійснюваних ними функцій і видів робіт, спрямованих на боротьбу зі злочинністю та правопорушеннями і забезпечення правопорядку з допомогою певних методів і засобів. Вид робіт при цьому є етапом, здійсненням функції, спрямованої на виконання завдань. Кожна з функцій реалізується шляхом виконання певного комплексу видів робіт і функціональних обов'язків, закріплених у нормативній базі.

Аналізуючи види правоохоронної діяльності працівників ОВС, доцільно їх розподілити на такі:

1. Пізнавальна діяльність. Пізнання – складова частина будь-якої діяльності людини. При здійсненні трудової діяльності людина пізнає об'єкт праці, її взаємозв'язки з іншими об'єктами та ін. У процесі діяльності цілі, об'єкти, способи пізнання можуть істотно змінюватися, а це означає, що змінюється структура пізнавальної діяльності.

Розглядаючи пізнавальну діяльність, слід мати на увазі, що багато її елементів є характерними не тільки для пізнання при попередженні та припиненні правопорушень – вони мають місце і в інших напрямках діяльності. Пізнання здійснюється як безпосередньо, шляхом чутливого сприйняття об'єктів, так і опосередковано – через повідомлення інших осіб. Ця діяльність часто здійснюється у надзвичайно несприятливих умовах: дефіцит часу, протидія зацікавлених осіб, наявність об'єктів і обстановки, що викликають негативні емоційні стани, та ін.

Пізнавальна діяльність реалізується в різних видах робіт: організації діяльності; попередженні та припиненні злочинів та порушень громадського порядку.

2. Конструктивна діяльність. У найбільш широкому значенні конструктивну діяльність розуміють як прогнозування і планування дій для досягнення накреслених цілей. Попереднє уявлення перебігу і результатів дій так чи інакше є обов'язковим компонентом будь-якого виду професійної діяльності. Між програмою діяльності та процесом її здійснення, уявною побудовою (проекуванням) майбутнього продукту діяльності існує жорст-

ка взаємозалежність, що визначає не тільки весь цикл трудової діяльності, але й саму структуру людини як суб'єкта праці.

У різних професіях конкретний зміст конструктивної діяльності виявляється по-різному. Це, насамперед, стосується таких її елементів, як повнота передбачення шляху та кінцевих висновків прогнозованих дій.

Конструктивна діяльність може виражатися як в уявному відтворенні подальших дій щодо досягнення результату, так і у прийнятті рішення за результатами аналізу й синтезу зібраних фактів. Особливість конструктивної діяльності працівників ОВС полягає в такому:

здатність виділити головне, передбачити резерв часу згідно з непередбачуваними обставинами, вміння чітко виокремлювати головне в конкретній оперативній обстановці чи напрямі роботи;

активне використання цільового планування за окремими, найбільш актуальними у поточний момент напрямі роботи.

У конструктивній діяльності розкриваються вольові якості людини, її цілеспрямованість, ступінь підготовленості до здійснення певного виду діяльності.

3. Комунікативна діяльність. Здійснюючи цю діяльність, працівникам ОВС доводиться вступати в різного роду відносини з іншими особами. Коли ті або інші відносини зумовлюються метою діяльності й багаторазово виникають у процесі її здійснення, вони стають специфічним елементом психологічної структури цього виду діяльності. Дуже часто неможливо досягти мети діяльності, попередньо не вплинувши на іншу особу, не здійснивши складної комунікативної діяльності. Професійне спілкування виступає психологічним чинником, засобом досягнення службово-оперативних завдань. Складність професійного спілкування визначається розмаїттям цілей і завдань, суб'єктів і об'єктів, форм і методів, засобів і умов взаємодії. Під час спілкування відбувається обмін інформацією, справляється вплив один на одного, набувається і передається досвід.

Комунікативна діяльність потребує застосування засобів спілкування з іншими людьми: письмового, візуального і мовленнєвого. Кожний з них залежно від завдань спілкування має свої особливості, котрі потрібно ретельно вивчати, для того щоб

застосовувати найбільш раціональний спосіб комунікації у тих або інших умовах.

Комунікація покликана забезпечити досягнення пізнавальної, конструктивної мети діяльності, вона розвиваються в цих видах діяльності. Сутність конкретних відносин, що складаються, визначається цілями того виду діяльності, в якому комунікація має місце.

4. Організаторська діяльність. У своїй основі організаторська діяльність спрямована на створення оптимальних умов для здійснення всіх інших видів діяльності. Вона має забезпечити їхнє узгодження, координацію. Це і визначає її виняткову багатоплановість.

Отже, підсумовуючи особливості службової діяльності працівників ОВС, зазначимо, що їхня діяльність здійснюється в екстремальних умовах та пов'язана з ризиком для життя. Реалізація владних повноважень, якими вони наділені, триває в конфліктних умовах та супроводжується високим рівнем психоемоційного напруження, зумовленого фізичним опором та агресивною поведінкою правопорушників. Службові обов'язки виконуються під час проведення масових заходів, при значному скупченні громадян, при ліквідації наслідків техногенних аварій та природних катаклізмів. Така діяльність висуває особливі вимоги до професійно-психологічної підготовки працівників ОВС.

Розглянемо механізми впливу діяльності на мотиваційну сферу особистості працівника ОВС. Передусім, суб'єкт виділяє ті параметри діяльності, які є для нього значущими. Цей вибір проводиться у просторі основних параметрів ефективності діяльності: продуктивності, якості та надійності.

Значущим етапом процесу формування мети є вироблення критеріїв, за якими відбувається ухвалення рішення про досягнення мети діяльності (критерії оцінки досягнення мети). Уявлення, що формується про нормативну мету, спочатку виступає у вигляді певного "поля припустимих результатів". У процесі вироблення мети нормативний результат перетворюється на конкретну мету діяльності суб'єкта. Надалі називатимемо цю мету фіксованою. Фіксованій меті відповідатиме цілком визначений результат. Назвемо його результатом, відповідним фіксованій меті. Фіксована мета може бути описана певними кількісними та якісними характеристиками за тими параметрами, за

якими порівнюється результат з нормативною метою. Ці характеристики фіксуються суб'єктом як еталонні та виступають у ролі критеріїв, за якими ухвалюватиметься рішення про досягнення мети діяльності. Такі критерії розробляються не лише для діяльності в цілому, але й для кожної окремої дії.

На початкових етапах освоєння професії критерії діяльності й дій розглядаються як рівні. Надалі, у міру підвищення професійної майстерності, вони створюють ієрархічну систему. У такій системі критерії діяльності домінують і виступають системоутворюючим чинником для критеріїв дій. Суб'єкт діяльності встановлює, що мета діяльності може бути досягнута і при певній варіації окремих дій, а отже, для кожної дії формується певний набір критеріїв і встановлюється зв'язок між критеріями окремих дій.

Критерії оцінки ефективності діяльності, прийняті суб'єктом, входять як основна частина в інформаційну основу діяльності.

Таким чином, удалося виділити кілька груп, що розрізняються за особливостями саморегуляції діяльності у зв'язку з певним комплексом особистісних характеристик.

1 група. Психологічні особливості: адекватна й досить стійка самооцінка; невисокий або середній рівень тривожності; емоційна сталість; достатня та обґрунтована впевненість у собі; показники сили нервової системи середні й високі; адекватний і стійкий рівень домагань. Особливості саморегуляції: здатність до послідовної постановки цілей у діяльності; формування стратегій поведінки, адекватних завданням діяльності й власним можливостям; успіх надає стимулююча дія, невдача не викликає різних негативних реакцій, характерні прагнення визначити дійсні причини невдачі й здійснення адекватних корекцій. Навчальна та професійна діяльність відрізняється високою стабільністю і досить повною реалізацією можливостей у ній.

2 група. Психологічні особливості: занижена самооцінка, у структурі якої когнітивні механізми неадекватно функціонують до заниження оцінок навіть в умовах повної інформації про результати діяльності; захисні механізми активізовані з перевагою захисних стратегій за типом "гарантованого успіху"; висока тривожність; емоційна нестабільність; нервова система, як правило, слабка або середня; інертність гальмування; боязнь ризи-

ку; невпевненість у собі; рівень домагань стійко занижений. Особливості саморегуляції: постановка цілей нижча за свої можливості; дезорганізуючий вплив невдачі; брак адекватних реакцій; підвищення рівня мети після успіху. У навчальній та професійній діяльності – пасивність, невпевненість у власних силах. Рівень успішності, як правило, нижче середнього, проте на цьому рівні діяльність досить стабільна, без раптових зривів. Цей тип діяльності перешкоджає повній реалізації своїх можливостей.

3 група. Психологічні особливості: самооцінка нестійка, переважно занижена; когнітивний її компонент неадекватний до заниження оцінок, але наближається до адекватного у міру збільшення інформації про результати діяльності; захисні механізми істотно активізовані з перевагою захисних стратегій типу “знецінення невдачі”; висока тривожність; схильність до ризику; рівень домагань завищений і нестійкий. Особливості саморегуляції: постановка цілей вища за реальні можливості без вираженого прагнення працювати для їх досягнення; відсутність адекватних корекцій після невдачі; хаотичність постановки цілей. У навчальній та професійній діяльності – невисокий рівень успішності; нестабільність; схильність пояснювати невдачі зовнішніми причинами, ігнорувати вказівки керівників, уважати оцінки інших несправедливими. Характерний високий рівень тривожності в ситуаціях оцінки, проте раптових афективних реакцій на невдачі, як правило, немає, зважаючи на їх невисоку інформативність.

4 група. Психологічні особливості: завищена самооцінка, когнітивний компонент якої неадекватний до завищення оцінок, але наближається до адекватного при здобутті додаткової інформації про результати діяльності; захисні механізми значно активізовані з перевагою стратегій типу “гарантованого успіху”; сильна нервова система; висока тривожність; боязнь ризику; рівень домагань з тенденцією до заниження. Особливості саморегуляції: прагнення за будь-яку ціну уникнути невдачі в діяльності; відмова від мети навіть при невеликій вірогідності неуспіху. Навчальна та професійна діяльність стабільна і часто успішна, але все-таки нижча за можливості. Типова потреба у підвищеній самооцінці поряд з усвідомленням, що реальні можливості нижчі за запити. У зв'язку з цим, як правило, спостеріга-

ється наявність постійного негативного емоційного фону в діяльності.

5 група. Психологічні особливості: стійко завищена самооцінка, когнітивний компонент якої неадекватний навіть в умовах достатньої інформації; захисні механізми активізовані; тривожність низька; впевненість у собі необґрунтовано висока; нервова система часто характеризується полярними показниками – “сила – слабкість”; рівень домагань стійко завищений. Особливості саморегуляції: схильність встановлювати високий рівень обраних цілей; брак адекватних корекцій; необґрунтована завзятість у збереженні й підвищенні рівня завдань. У навчальній та професійній діяльності – постановка важких завдань відразу, без попередньої підготовки, невміння адекватно оцінити власні можливості. Тривожність у складних ситуаціях низька, що може сприяти невиправданому ризику. Перші невдачі ігноруються або пояснюються випадковістю, повторні невдачі, зважаючи на брак внутрішньої готовності до них, як правило, викликають різкі емоційні реакції, що може призвести до зривів, зниження мотивації у професійній діяльності і навіть до відмови від неї.

Таким чином, можна констатувати таке: усунути негативні особливості саморегуляції діяльності представників 2 – 5 груп допоможе психолого-педагогічна робота з огляду на весь комплекс характерних для них вищезазначених особливостей, що і становить предмет розгляду подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Бубнова С. С. Эффективность деятельности в зависимости от структуры профессионально важных качеств / С. С. Бубнова // Проблемы системогенеза деятельности: [сб. науч. трудов / под ред. В. Д. Шадрикова]. – Ярославль: Изд-во Ярославского ун-та, 1980. – С. 67–83.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Ильин Е. П. – СПб. : Питер, 2002. – 512 с.
3. Соколова І. М. Роль мікросоціальних факторів у формуванні дезадаптаційних реакцій та станів студентів / І. М. Соколова // Проблеми загальної та педагогічної психології : [зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка]. – К. : НЕВТЕС, 2001. – Т. III. – Ч. 7. – 2001. – С. 198–205.
4. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / Шадриков В. Д. – М. : Наука, 1982. – 185 с.